

Студенттер мен жас ғалымдардың
«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ - 2018»
XIII Халықаралық ғылыми конференциясы

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

XIII Международная научная конференция
студентов и молодых ученых
«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ - 2018»

The XIII International Scientific Conference
for Students and Young Scientists
«SCIENCE AND EDUCATION - 2018»

12th April 2018, Astana

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ**

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«Ғылым және білім - 2018»
атты XIII Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XIII Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«Наука и образование - 2018»**

**PROCEEDINGS
of the XIII International Scientific Conference
for students and young scholars
«Science and education - 2018»**

2018 жыл 12 сәуір

Астана

УДК 378

ББК 74.58

Ғ 96

Ғ 96

«Ғылым және білім – 2018» атты студенттер мен жас ғалымдардың XIII Халықаралық ғылыми конференциясы = XIII Международная научная конференция студентов и молодых ученых «Наука и образование - 2018» = The XIII International Scientific Conference for students and young scholars «Science and education - 2018». – Астана: <http://www.enu.kz/ru/nauka/nauka-i-obrazovanie/>, 2018. – 7513 стр. (қазақша, орысша, ағылшынша).

ISBN 978-9965-31-997-6

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 378

ББК 74.58

ISBN 978-9965-31-997-6

©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2018

атақты кісілерден, құрметті қонақтардан бата алып қалуға тырысқан. Ислам дінінің таралуына байланысты бұл дәстүр бұрынғысынан да күшейе түсті. Қайтыс болған адамның үй-іші мен туған-туыстарына көңіл айту кезінде де бата беріледі, марқұмның өзіне де, артында қалған үрім-бұтағына да ізгі тілектер білдіріледі.

Бала тәрбиесі

Қазақтар бала тәрбиесіне ерекше көңіл бөлген. Қазақтың дәстүрлі тәрбиелік үлгі-өнегелері ұрпақтан ұрпаққа ауысып отырады.

Жиналып тұрған топқа жақын келген адам оларға бірінші болып сәлем беруге міндетті. Атты адам жаяу кісіге, жасы кіші үлкендерге бірінші болып сәлем береді. Алға келген астан алдымен жасы үлкен адам дәм татады. Тамақ ішіп отырған кезде көп сөйлеуге болмайды. Балаларға жақсы тәрбие, үлгі-өнеге беруде мақал-мәтелдердің атқаратын рөлі зор. Халық даналығы балаларды еңбексүйгіштікке, алды-артын андап сөйлейтін сақтыққа, адамгершілік асыл қасиеттерге баулиды. Мәселен, «Аққа Құдай жақ», «Батырдың күші - айласында», «Асықпаған арбамен қоян алады», «Еңбек етсең ерінбей, тояды қарның тіленбей», «Бірлік бар жерде тірлік бар», «Қолы қимылдағанның аузы қимылдайды», «Жаздың бір күні жылға азық», «Жақсыда жаттық жоқ», «Жаман үйді қонағы билейді», «Жақсы жігітке жеті өнер де аз» сияқты мақалдардың тәрбиелік маңызы зор [3].

Әрбір салт-дәстүрге жеке тоқтала кетсек, әрқайсысының өзі бір өнеге, тәрбие сияқты. Әрбір қазақ баласы қазақ болғандығының белгісі ретінде, тым құрығанда салт-дәстүр түрлерін, қазаққа тән ойын түрлерін болсын білуі тиіс.

Қазақ халқымен басқа елге мақтанғың келсе, «Менің қазақ елім!» деп еш қысылмай, ауыз толтыра айта алатын халге жеткеніміз арғы ата-бабалар арқасы! Қазақ елі басқа еш елде кездеспейтін, қайталанбайтын салтымен, дәстүрімен, әдет-ғұрпымен, жерімен, тағысын тағы мақтаншытарымен мақтана алады. Мен өз елімді, жерімді, салт дәстүрімді мақтан тұтамын және барынша сақтауға үлес қосамын! [4].

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Орысша-қазақша түсіндірме сөздік: Әлеуметтану және саясаттану бойынша / Жалпы редакциясын басқарған э.ғ.д., профессор Е. Арын - Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ. 2006. - 569 бет
2. Қазақ энциклопедиясы, 7 - том
3. Қазақстан тарихы (XVIII ғасыр — 1914 жыл). Жалпы білім беретін мектептің 8-сыныбына арналған оқулық. Қабылдинов З.Е., Қайыпбаева А.Т. Алматы: Атамұра, 2008. — 352 бет
4. Базақұлова Д. Қазақша шығарма: Қазақтың салт-дәстүрі-

ӘОЖ 930.574(045)

ҰЛЫ ДАЛА ӨРКЕНИЕТІ КӨШПЕЛІЛЕР МЕКЕНІ

Ыбырай Ақбота Жұмабекқызы

a.ybyrai@mail.ru

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, тарих факультеті, 1 курс студенті, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшілері: Талғатбек Манаш Ойратұлы - Қазақстан тарихы кафедрасының оқытушысы, тарих магистрі;

Дүкенбаева Зада Оразғалиқызы т.ғ.д., профессор.

Бестөбе басың биік, бауырың жазық,
Туған жерде көз тартқан алтын қазық
Жабырқатса жаныңды мазасыз ой,
Самал лебін алады лезде жазып.

Еркелеп қырқасында күн күледі,
Мөлдір шық алақанға төгіледі.
Бұрқырап жусаны мен жуа исі

Қаққызар таңдайынды бүлдіргені – деп, талай сұңғыла алыптардың жыр арқауы болған туған жер – адам өмірінде киелі орын алады. Туған жер – әркімнің шыр етіп жерге түскен, бауырында еңбектеп, қаз басқан қасиетті мекені, талай жанның өмірбақи тұратын өлкесі. Осы орайда, Алаш қайраткері Жүсіпбек Аймауытовтың: «Туған жердің қымбатын ғылым іздеп, кітап қарап сарылып, көзінің майын тауысқан, көшенің шаңын көп жұтқан шәкірт білмесе, кім біледі? Ыстық қой, шіркін туған жер!» деген сөзі есіме түседі [1,13-14 бб].

Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында қазіргі Қазақстанның басты рухани құндылықтары айқын көрініс тапқан. Бұл – мақала ғана емес, мазмұны терең, ауқымы өте кең, ұлт руханиятын ХХІ ғасыр биігіне көтеретін рухани жаңғыру бағдарламасы деуге болады. Елбасы ғылым, білім, мәдениет пен тарихты тұтастай қамтитын ұлттық рухани жаңғыру бағдарламасын халық назарына ұсынды және ХХІ ғасырдағы жаңа ұлттың, жаңа қазақтың феноменін анықтап берді. Әрі, осы жаңа дәуірдегі ұлттың рухани жаңғыруы жолының алты бағдарын белгілеп, ұсынған.

Елбасының мақсаты – ұлттың ұлы мұраты. Ол – Ұлы Дала елінің бойында белгілі тарихи себептермен қалғып кеткен прагматизмді ояту арқылы, ұлттық, қоғамдық ойға сілкініс әкелу, тәуелсіз елдің санасы мен ағзасын отаршылдық, кембағалдық, бойкүйездік комплекстерінен тұтастай арылту. Мемлекет басшысы қазақтың ежелгі «дәстүрдің озығы бар, тозығы бар» қағидасын мықтап ұстануға шақырады: «Мен қазақстандықтардың ешқашан бұлжымайтын екі ережені түсініп, байыбына барғанын қалаймын. Біріншісі – ұлттық код, ұлттық мәдениет сақталмаса, ешқандай жаңғыру болмайды. Екіншісі – алға басу үшін ұлттың дамуына кедергі болатын өткеннің кертартпа тұстарынан бас тарту керек». Мемлекет басшысы нұсқап отырған ұлттық бірегейлікті сақтай отырып, заман ағымына қарай оның сипаттарын өзгерту, «білім культін» қалыптастыру, мемлекет пен қоғамды революциялық емес, эволюциялық жолмен дамыту, ең бастысы, сананың ашықтығын, яғни әлемдік озық жаңалықтарға, ғылым-білімге құшақты айқара ашу идеялары ұлттың рухани-мәдени қалыбы болмақ. Әрі жаңа дәуір сынақтарын бәсекелік қабілеті ерекше ел ғана еңсере алады [2,2]. Осы тұрғыда, Елбасының мемлекет пен қоғам алдына қойып отырған нақты міндеттері рухани саладағы түбегейлі реформалардың бастауына айналарына күмән жоқ. Латын әліпбиіне көшу – Мәңгілік Елдің рухани жаңғыруының басы болса, «Туған жер» бағдарламасы жаңа ғасырдағы әлемдік, өңірлік, ішкі-сыртқы тәуекелдерге қарсы тұра алатын отаншылдық тәрбиенің, ұлтжандылықтың кепілі болмақ. Сондай-ақ, «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасы жалпыұлттық қасиетті орындарды және аса қастерлі жерлерді сақтауға, әрі елдегі туристік инфрақұрылымды дамытуға мүмкіндік береді. «Жаһандағы заманауи қазақстандық мәдениет» жобасын іске асыру Қазақстанды өз шығармашылығы арқылы дүние жүзіне танытатын көптеген таланттарға жол ашады.

«Қазақстандағы 100 жаңа есім» жобасы бүгінгі замандастарымыздың түрлі салалардағы жетістіктерін дәріптеуді қамтамасыз етеді және жастарды адамгершілікке тәрбиелеудің жарқын үлгісі болады. Бұл тапсырмалар мемлекеттің және азаматтық қоғамның барлық идеологиялық жұмысының орта мерзімді перспективадағы негізі болады. Сондай-ақ, Елбасы өз мақаласында қазіргі жаһандану заманында ұлттық бірегейлікті сақтап қалу, өркениеттің жақсысын алып, жаманынан жирену жөнінде өте құнды пікірлер айтты. Ендігі міндет – осы айтылғандарды іске асыру жолында аянбай еңбек ету. Ұлттық жаңғыру, туған жер тұтастығы мен ел болашағының негізі.

Көшпелілердің киелі мекеніндегі жүзеге асып жатқан «Туған жер» бағдарламасына елім деген әр азамат аянбай қызмет ету керек. Әр адам өз туған жерінің, елінің тарихын жетік білу

керек. Осы мақсатта, мен өз туған жерімді, талай ақындардың жырына арқау болған жер жәннәті Жетісуым туралы баяндамақпын.

Ақ бас шыңдар басынан тастан-тасқа секіріп сарқырай аққан өзендер, қыз жанарындай мөлдіреген көлдер мен бау-бақшалы Жетісу жері өзінің сұлу табиғатымен тартымды. Қасиетті Жетісу жерінің қойнауы да тарихқа тұнып тұр.

Жер жанатын иемденген Алматы облысында мәдени және тарихи түрлі ескерткіштердің көп болуына байланысты туризмнің дамуына қолайлы жерлердің бірі. Жетісу жерінен небір тарихи ескерткіштерді көруге болады. Алматының жанында тарих және мәдениет ескерткіштерінің ертеден қалған бірқатары бар. Бұл бірінші көп санаттағы және түрлі образдағы сәулет ескерткіштері: Іле қорғандары және сақтардың алтын бұйымдары, Ұлы Жібек жолындағы ортағасырлық қалалар және қола дәуіріндегі таулы суреттері (петроглифтер). Жетісу аймағындағы ежелгі адамдардың іздері тұрақ немес еңбектік тасты бұйымдары ретінде сақталған. Мекеннің қоныстануы бірнеше жүзжылдыққа созылған. Бұл малшылар тайпасы ауа райының жылынуымен қонысты тау бөктеріне аударып, одан кейін Тянь-Шань тауларына орын ауыстырғандары белгілі болып отыр. Жетісуда қола дәуірінің бірнеше тарихи қоныстары қазылған. Бұл балшық қоспасымен тастан жасалған жердегі қабырғалар тереңдігі 1-2 метр шым үйлер және жер кепелер. Осындай қазбаларды Түрген шатқалындағы Асы жерінде (XII – X ғ.ғ.) және Көксу өзенінің бойындағы (X – IX ғ.ғ.) Құйған және Талапты қоныстарынан көре аламыз. Жетісудағы ерте темір дәуіріндегі ең ірі қоныстар Шарын-Сары-Тоғай өзенінің бойында жатыр. Бұл аймақта шойын қазанның, түрлі ыдыстар, құмыраның, сонымен қатар еңбектің тас құралдарының түр-түрі табылған. Ең бағалы көне ескерткіштердің бірі Тамғалы шатқалы Алматы қаласынан солтүстік-батысқа қарай 180 шақырым жерде орналасқан. Тамғалыда түрлі жануарларды, құдайларды суреттейтін 4500 петроглифтер бейнеленген. Тамғалы аса құнды адамзат мұрасы ретінде ЮНЕСКО тізіміне енгізілді, мемлекеттің қорғауында. Шатқал шыңдары б. э.д. XIV-XIII ғ.ғ. құрылған ежелгі түрік және Сақ қола дәуірінің петроглифтерін біздің заманға жеткізген өте сирек кездесетін мұра. Суреттер шыңдардың бетінде орналасқандықтан оларды бірден оңай көруге болады. Ежелгі суретшілер түрлі жануарлардың, аңды аулау көрінісін, мифологиялық сюжеттерді тасқа қашап қалдырған. Петроглифтерден көне тарих туралы маңызды ақпараттар аламыз. Бұл өзіндік белгілі бір тарихи жүйе, ескерткіштер ашық аспан астында орналасқан [3,20].

Алматы –Талдықорған тас жолының 110 шақырымында Қербұлақ ауылына дейін 13 шақырым қашықтықта Тамғалытас (Жазылған тастар) шатқалы Іле өзенімен қиылысқан жерде жатыр. Бұл жерде будда құдайлардың бейнелері қашалған тастарды көруге болады. Бұл мекенге буддизмді миссионерлер әкелгенге ұқсайды. Шатқалдың шыңында қызыл тас укесегі бар, оның биіктігі екі қабатты үймен тең. Онда үш түрлі фигуралар: түрлі діни, йогтар, тең төрт қолды Будда суреттелген. Будданың айналасында тағы екі құдайдың бейнесі берілген. Үш басты құдайдың шығыс жақ тұсында тік кесеге айдаһарлар ханы бейнеленген. Ойжайлау шатқалы солтүстігінде Қордай орында, Кіндіктас тауларында Отар бекетінен батысқа қарай 40 шақырым жерде орналасқан. Ол теңізден 1200 км биіктіктегі кішкене шектелген шоқылары бар таулы аймақ. Ежелгі өзендермен, далаларымен қиылысады. Сол жағалаудағы солтүстік-батыс бөлігіндегі шатқалдарда, шыңдарда петроглифтер қашалған. Түрік уақытының композициясы бар. Бұнда екі салт аттылар бейнесі суреттеледі. Ешкіөлмес жотасы Жетісу Алатауының батыс бөлігінде Талдықорған қаласынан 30 шақырым қашықтықта орналасқан. Жотаның солтүстік жағынан жазық далаға көтеріліп, оңтүстік жағынан Жетісу-Көксу сулы өзендердің бір саласына құяды. Ешкіөлмес жотасы және оң жағалуы Көксу өзенінің арасындағы жолында көптеген қола және ортағасыр дәуіріне дейінгі археологиялық ескерткіштер сақталған. Аймақта ерте темір дәуірінің қабірлері көптеп кездеседі. Осы уақытта Жетісу аймағында сақ тайпалары қоныстанған еді. Көптеген сақ-көшпенділер қорғандары өзінің мөлшерімен таң қалдырады, олардың диаметрі шамамен 100 метр. Үлкен қорғандарды патшалық деп аталады. Қорғандардың көбі ежелден

тоналып, ішіндегі асыл заттар ұрланған болатын. Есік қаласының маңында бірнеше белгілі қорғандар сақталған. Ежелгі қорғандардан жерленген адамдар сүйектері мен бірнеше жүз алтын бұйымдар табылды. Бесшатыр қорғандары көңіл аударарлық. Алтын-Емел ұлттық саябағында бір жерде 31 қорған орналасқан. Ең үлкені – диаметрі 108 метр, биіктігі 17 метр. Қорғандар тігінен және ендігінен орнатылған жеті тас топтамасымен тұйықталған. Жалпы Жетісу жерінде мұндай қорғандар мен қазба тарихи ескерткіштер өте көп. Әрине бұған қызыға қараушылардың саны да жылдан жылға артып келеді. Археолог, тарихшы мамандар ғана емес, шетелдік туристер осы ескерткіштерді көруге жиі келеді. Сондықтан аймақта бұл бағытта туризмды дамыту әлеуеті өте зорараз, Түркістан, Отырар ежелгі қалаларын басып өтетін Ұлы Жібек жолы бойынша саяхат өте қызықты болып келеді. Жетісуда ең ірі Қоялық қаласының қалдықтары қазіргі Қойлық ауылы маңында сақталған. Қаланың құрылыс қалдықтары биіктігі 5-тен 10 метрге дейін және ұзындығы бірнеше шақырымға дейін жетеді. Шығыс Жетісу қалаларының жоспарлануы мен құрылысы Батыстан ерекшеленеді. Шығыс Жетісу қалашықтарында қамалдар жоқ, болса да мөлшерімен кіші болады. VII ғасырдан бастап Жетісу қалалары салына басталып, олардың көбі X ғасырдан XIII ғасырға дейін салынды. Ортағасырлық қалалар керуен жолдарының бойында пайда болған. Бүгінгі күнге дейін Ұлы Жібек жолының бөліктері сақталды. Мысалы, Тараз қаласынан Құлан ауылына дейін, одан кейін Шу өзенінен Шу даласына дейін созылады. Шу өзенінің даласынан шығыс Жетісуға Қастек асуы арқылы жоғарыда орналасқан Қастек қалашығына дейін созылады. Бұл Ұлы Жібек жолының өз кезінде қаншалықты құнды, заманында зор рөл атқарғанын көрсетеді. Оның бәріне осы жолдармен жүріп көз жеткізуге болады.

Алматы облысының жері ежелден Сақ, Үйсін, Қаңлы тайпаларының мекендегені бәрімізге белгілі. Осы біздің аймақтан яғни Панфилов ауданына қарасты Басғұншы ауылынан үйсін дәуіріне жататын бірнеше бұйымдар табылған. Ол бұйымдарды іздестіріп жинаған ауданға белгілі тарихшы, білім беру ісінің үздігі Молот Мұсаұлы Солтанаев өзінің «Ескерусіз жатқан елеусіз ескерткіштер немесе кейбір атауларды жаңаша пайымдау» атты еңбегінде Шығу (Қызылаңғар) қаласы туралы: «Меніңше, үйсіндердің Қызылаңғар қаласы, ел-жұрт ежелден-ақ мыңдаған жылдардан бері мекендеп келе жатқан көне қоныстың орнында бой көтерген қала. Чигу, Чигучень, Қызылаңғар – атаулы қалалардың орны Жаркент аймағындағы Қорғас өзенінің тау аңғарынан шығып орта тұсында орналасқан Басғұншы ауылының маңайы дей келе оған біршама дәлелдер келтіреді. Соның бірі, Басғұншы ауылынан 20 шақырымдай жердегі Шежін атауымен байланыстылығы. Себебі, Қытай деректерінен ұққанымыздай – Хань әулетінің билеушісі үйсін күнбиі Елжауға өзінің туысқаны Жанду Уаңның қызы Шижұң ханшаны үлде мен бүлдеге орап ұзатқаны. Мұндағы Шежін аймағының атауы қытайдың Чижұң (Сюньзюнь) ханшайымының атымен түбірлес, мағынасы бір, тек айтылуы ғана бөлек екендігінде.

Қазіргі Жаркент аймағындағы Шежін ауылы Чижұң ханшайымның қонысы болған жер дей келіп, одан әріге ғұндарға қатысты деректерге ойысады, мәселен: ...Ғұн тәңірқұтының ұлы даладағы үстемдігін біржолата құртуға кіріскен Хань патшалығының қалың әскері б.д.д. 71 жылы ғұндардың жеріне басып кіріп, қантөгіс ұрыс жүргізіп, аяусыз қырғынға ұшыратады. Нәтижесінде, Хань патшалығына бағынғысы келмеген солтүстік ғұндардың Тәңірқұты (Чжичжи қазақша Шөже) батысқа қарай ығысқан. Ол қаңлылармен одақтасып б.д.д. 44 жылы үйсін еліне шабуыл жасап, астанасы Чигу (Қызылаңғарды) қаласын басып алып б.д.д. 44-33 жылдары билік жүргізгендігін осы «Басғұншы» атауының өзі-ақ дәлелдеп тұр» деп, сөзін аяқтайды. Мұндағы «Бас» сөзі – бас, бастаушы, басты адам, ал, «күн» күн, ғұн – сөздері ғұн тайпасын меңзейді, «шы», «шак» – сөздері, ел, жұрт деген ұғымды білдіреді. (Ежелгі дәуір әдебиеті, Алматы 1991ж. 13-14 беттер, Қ.Салғараұлы Көмбе. Алматы 1989 ж. 20-бет) Әрине, бұл әлі де түпкілікті, жан-жақты зерттеуді қажет ететін дүние екендігі даусыз. Бұдан басқа да көптеген көне заманға тән заттар табылуда 2014 жылдың 7 сәуірінде Басқұншы ауылының тұрғыны Исинтаев Тоқтасын ата өзіне тиісті жер телімінен көне тас құралдар тауып алған. Тас құралдар табылған жер көне

қаланың орны. Табылған заттардың бірі ұзындығы 45 – 46, ені 8 – 9 сантиметрлік дән үгіткіш. Егіншілікпен айналысқан адамдардың негізгі құралдары болуы керек. Шағын ғана бір қолмен ұстап кен үгітетін екі тас келсап (балға, және кішкентай шағын ұсақ заттарды үгітуге пайдаланылатын) тас құрал егіншілікпен айналысқан адамдардың негізгі құралдары. Токтасын қарияның айтуы бойынша осы жерден тастан ойып жасаған тостаған және ұзындығы – 50 – 60 см, ені – 20 – 25 см болатын тастан ойып жасаған астау табылған. Шамасы үйсіндер кен орнынан алынған қоспаларды тас астауға салып ұсақтап үгітіп, содан кейін қорытқан болуы керек.

Академик, археолог Ә.Марғұлан Бегазы – Дәндібай мәдениетін зерттегенде сол жерден табылған тас балғалар мен бұлардың да көлемі бірдей балғалар немесе келсаптар біздің даламызды мекендеген ежелгі бабаларымыз кен өндіру ісін кеңінен жүргізгені көрінеді. Бұл жер Үйсіндердің көне жұртының орны, яғни тұрағы болғандықтан осы жерден қыштан, қайрақ тастан жасалған үлкен шылапшынға (Токтасын ақсақал «ежіре» - дейді) ұқсас затты жер жырттып жүрген трактор басып сындырып кеткен. Төменгі Басғұншы ауылынан табылған тастан қашап жасалған кен үгітетін астаудың тұғыры болуы бек мүмкін. Сынықтары шашылып, сол орында қалған. Тағы бір қызықты жәдігердің бірі - ұзындығы 60 – 70 см жебе. Үйсін жауынгерлерінің сол заманда қолдан соққан ұштарды жебенің ұшына орнатып жауына жасындай жарқылдата заулата тартқаны білінеді. Шірімей жатқандығына қарағанда қоладан соғылған болуы керек. Жебенің мыңдаған жылдар топырақ астында жатуы оның күңгірттеніп кетуіне ықпал еткен. Ұшын тазалап жібергенде жарқырап шыға келген. Осы жерден егістік алқабынан ер тұрман табылған және оны тапқан кісі де осы қария. Шағын ғана ердің екі қапталы, қасы, артқы қасы (көттігі) бөлек шабылып жасалған, қаттылығына қарағанда осы өңірде көп өсетін жидеден шауып жасалған болуы керек. Алдыңғы қасына түгелдей қалақша темірден қапсырма жүргізген, оны екі қапталымен жалғастыра отырып құйысқандыққа дейін шегендеп апарған. Құйысқанды бекітетін жерге айналсоқ жасап айылбас орнатқан, оны темірден соққан. Шамасы ерді қыз балаға арнап жасатқан болуы керек, себебі, қас бетімен, ердің екі жақтауына жалтырауық тастардан көз салған. Ердің қасының басына жасалған жылы 1913 жыл деп жазылған және жасаған шебердің аты болуы керек, арапша жазу бар. Мұндай көне жәдігерлер Басғұншы ауылының орны мен батысындағы қырат үстіндегі Көкжазықтан көптеп табылады. Көкжазықты орналасқан үйсін обаларын зерртеу барысында үлкен қара тас назар аудартады. Кезінде колхоз басшылары егіс көлемін ұлғайту мақсатында обалардың арасындағы бос алаңқайларды жыртқызып, егін егіп тастаған жерде жатыр екен. Бетін жартылай топырақ жауып қалыпты. Тазалап жіберіп суретке түсіріп алдық. Қара тас бетіндегі көне жазулардың ежелгі аңшылардың аң аулау мезеттері қашалған. Осы ауылда тұратын мектеп оқушысы да көне жәдігерлер тапқан. Қыштан жасалған шағын көзенің биіктігі 12 см, бүйірі қысыңқы, ернеуінің ені 12 см. Бастапқыда бүйірінде тұтқасы болған, бірақ сынып түсіп қалыпты. Үй тұрмысында, сүт, көже қайнатуға пайдаланған болуы керек түбі мен бүйірі күйеден көрінбейді. Сол сияқты үлкен кен үгітетін тас астаудың түбін тауыпты. Үстінгі бөлігі сынып түсіп қалған.

Ендігі бір көптеген археологтар мен тарихшылардың көңілін аударатын ескерткіш үйсін суретшісінің тасқа қашап (шекп) салған бейнесі. Үлкен адамның алақанындай қалақша тастың шеттері дөңгелендіріліп кертілген. (Нұрсағат Әлібаевтың айтуынша «коржик» (тәтті тоқаш) нан). Тастың сәл дөңестеу бетіне үйсін суретшісі, үйсін яки ғұн жауынгерінің бейнесін салған. Басына тәж киген патша немесе қолбасшы жауынгер болуы мүмкін, қолында қылышы, бір қолында найзасы бар салт атты жауынгер сұлбасы бедерленген. Жауынгердің астындағы атының төбелігіне де тәж кигізілген. Соған қарағанда ұлы қолбасшының немесе жауынгер патшаның бейнесі көрінеді. Салт атты батырдың суретінің айналасынан күн сәулесінің шапағы таралғаны келтірілген. Табылған заттардың барлығы шамамен б.з.д III ғ – б.з. III ғ осы араны мекендеген Үйсін мемлекетінің бас қаласының орны Басғұншы екендігін көрсетеді [4,11-12]. Басғұншы ауылы орналасқан (Шығу – Қызыл Аңғар қаласының орны) мекеннің астыңғы

катпарында қазақ халқының қалыптасуының негізгі ұйытқысы болған ұлы үйсіндердің, біздің бабаларымыздың тіршілігінен дерек беретін қаншама жәдігер жатыр десеңізші.

Осы мақаланы жазу барысында және тасқа түскен жауынгердің салтанатты киінген сұсты бейнесіне қарай отырып ежелгі қытай жазбаларында «Үйсіндер жауынгер халық» деп мойындаған сөзді тағы да бір есімізге түсіреді.

Бұл мақаланы жазудаға басты мақсатым көшпелілердің мекені болған, жер жәннәті Жетісудың сырға толы Басқұншыдан басқа қаншама тарихи-мәдени жерлерін мақтанышпен дәріптеп, туған жерге деген сүйіспеншілігімді таныту еді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Ежелгі дәуір әдебиеті. Алматы 1991 жыл. 13-14 беттер.
2. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру». 26 сәуір, 2017 жыл.
3. Салғараұлы Қ. Көмбе. Алматы 1989 жыл. 20-бет.
4. Солтанаев М.М. Үйсін қаласының орнынан табылған жәдігерлер. Алматы 1992 жыл. 11-12 беттер.